

Michal Nekorjak

Cílem by mělo být zprostředkování základních informací o Ukrajinské imigraci. Tedy podat vysvětlení na otázky proč migrují, a jak migrace jako institucionalizované jednání probíhá.

Je to rozdělaný text, který přepisuji, protože nemá dobrou jazykovou úroveň (nemůžu se zbavit některých "středoškolských" manýrů) a asi je i poměrně nudný (jak ho oživit nevím). Navíc ještě musím:

- včlenit citace z rozhovorů (aby se tvrzení tvářila věrohodněji)
- více rozepsat část o strategiích Ukrajinců na trhu práce
- doplnit některá čísla
- upřesnit (předělat) teoretická východiska.

Pracovní migrace Ukrajinců do České republiky

V¹ důsledku událostí, spojených s druhou světovou válkou se české země staly do značné míry etnicky homogenní. Komunistický režim následně uvrhl zemi do relativní mezinárodní izolace. Proto některé sociální procesy, typické pro vyspělé Evropské země, začaly u nás naplno probíhat až po politické změně v roce 1989. Česká společnost tak se zpožděním vstoupila do éry, kterou Castles s Millerem (1998) ve své známé knize označují za věk migrace.

Během první dekády změnila Česká republika status v rámci systému mezinárodní migrace hned dvakrát. Ze země relativně uzavřené se stala poměrně významnou tranzitní zemí, a zhruba od počátku nového století se stala i zemí cílovou. Toto postavení si pravděpodobně uchová i v následujících letech a podle trendů z posledních let lze usuzovat, že jej zřejmě ještě posílí (chybí odkazy).

Podle odhadů, je po světě roztroušeno zhruba asi 20 milionů Ukrajinců (Pawlizcko 1994). Toto číslo je výsledkem dlouhodobě trvající migrace, probíhající v podstatě po celé dvacáté století a směřující do všech koutů světa. V současné době svůj domov opustilo, ať už natrvalo nebo dočasně, asi sedm milionů lidí. Představuje to zhruba čtvrtinu ekonomicky aktivní populace².

Česká republika je sice oblíbeným cílem Ukrajinských emigrantů, ale zdaleka ne jediným. Podle odhadů Kerykové (2004) jsou Itálie, Řecko a Polsko častějším cílem a počty imigrantů se pohybují v řádech od půl milionu do tří sta tisíc. Podobně oblíbeným cílem jako Česká republika je i Portugalsko a Španělsko.

Statistické údaje o Ukrajincích v České republice

Podle oficiálních statistik, tvoří 2,3% obyvatel v České republice cizinci (Cizinci 2004).

¹ Náš empirický výzkum je založen na realizaci rozhovorů s migranty, které byly částečně realizovány i na Ukrajině při dvou pobytech v uplynulém roce. Část rozhovorů je realizována s českými zaměstnavateli. Výzkum ještě není skončen.

² Přesná čísla k dispozici nejsou, avšak proto, že se jedná o údaje udávané státními orgány, lze předpokládat, že toto číslo nebude menší. Náš předpoklad je založen na tom, že se stát -až do politické změny v posledních prezidentských volbách- snažil ve veřejném diskursu migraci a její negativní dopady na ukrajinskou populaci bagatelizována (Keryk 2004)

Před deseti lety bylo toto číslo zhruba třikrát nižší: 0,7%. Růst absolutního počtu cizinců i jejich podílu v populaci, není zřejmě u konce a v následujících letech se nezastaví.

Celkový reálný počet Ukrajinců žijících v současnosti u nás není z mnoha důvodů obecně znám. Přesné statistické údaje jsou zveřejňovány pouze o počtech povolení k trvalému pobytu a vydaných víz za účelem podnikání či zaměstnání. Podle nich jsou Ukrajinci už po několik let nejpočetnější, popřípadě druhou nejpočetnější skupinou cizinců v České republice³. V pololetí roku 2004 bylo podle Českého statistického úřadu u nás zhruba čtvrt miliónu cizích státních příslušníků. Ukrajinci se na celkovém počtu cizinců podíleli třiceti procenty, v absolutních číslech jich zde oficiálně pobývalo 78 496⁴.

K uspokojení zvědavosti po počtu ilegálních imigrantů tak slouží odhady, které se pak v dalších publikacích přebírají a recyklují. Úsudek expertů operuje běžně s číslem 150-200 tisíc Ukrajinců⁵ (odkazy).

Historické a kulturní souvislosti Ukrajinské migrace do České republiky

Vysvětlení, proč Ukrajinci odcházejí do České republiky, je mozaikou dílčích odpovědí, v níž se prolínají individuální touhy a dispozice, ekonomické podmínky, struktura pracovních trhů, instituce spojené s migrací, právní systémy, v neposlední řadě i historické a kulturní vlivy.

Poslední dva střípky z vrstevnaté mozaiky mají specifický význam – nebývají migranty vědomě reflektovány, přestože jejich jednání ovlivňují. A nebývají běžně reflektovány ani v dosavadních výzkumech.

Ukrajinci, jsou naši „tradiční“ národnostní menšinou. Její vytvoření souvisí se začleněním Zakarpatska do prvorepublikového Československa a s jeho následným odtržením v průběhu druhé světové války. Velká část imigrantů přicházela také ze zbývajících území Ukrajiny zmítaného dramatickými událostmi.

Migrace z oblastí bývalé Podkarpatské Rusi byla převážně motivována ekonomickými podmínkami. Migrace z ostatních částí Ukrajiny, které přináležely pod různé státní celky, byla ovlivněna především politickými okolnostmi. Masarykovské Československo bylo Ukrajincům otevřené a stalo se dokonce evropským centrem ukrajinské emigrace. Ta zde vybudovala hustou celou síť spolků, kulturních a vzdělávacích institucí⁶.

Po druhé světové válce se situace radikálně změnila. Migrace v podstatě ustala a menšina byla vystavena asimilačním tlakům. Po celou éru minulého režimu byla vystavena kontrole ze strany státní bezpečnosti a několika diskreditačním kampaním⁷. Se změnou režimů po roce 1989 se situace opět změnila. Kulturní život menšiny se obnovil, i když zdaleka ne v tom rozsahu jako za první republiky. A obnovila se i migrace.

³ Počty Ukrajinců se v průběhu roku mění, v závislosti na sezóně. To souvisí jednak s charakterem zaměstnání na sekundárním trhu práce a ve stavebnictví obzvlášť. Také v tom ale určitou roli hrají kulturní instituce: církevní svátky na konci i začátku roku a Velikonoce.

⁴ Z těch necelých osmdesáti tisíc Ukrajinců má u nás povolený tzv. trvalý pobyt dvanáct tisíc. České republiky. Počet udílených trvalých pobytů každým rokem roste. V roce 2000 jich bylo téměř o 40% méně.

⁵ Přesnějšími čísly disponují některé státní instituce. Lze tak usuzovat např. z vyjádření Václava Klause po návratu z Ukrajiny (odkaz), či z ústního sdělení pracovníka cizinecké policie. Leccos o přístupu našich úředníků a politiků k problému (nelegální) migrace vypovídá, že jiné státem zřízené nebo financované organizace se snaží provést přesnější odhady aniž by jim příslušná ministerstva vyšla jakkoliv vstříc a čísla, která shromažďují, dávala k dispozici.

⁶ Existovalo u nás dokonce několik Ukrajinských středních a vysokých škol. Podrobněji o předválečné Ukrajinské migraci viz Zilinskij 1995, Markus 1994

⁷ V rámci StB byl dokonce zřízen speciální odbor určený k „dohledu“ nad touto komunitou (odkaz)

Už jednou ustavené propojení zemí v minulosti má na vznik budoucích migrací významný vliv, typickým případem jsou vazby mezi bývalými koloniemi a evropskými státy. Castles a Miller (1998) význam historických vazeb vysvětlují skrze ustavení nejrozličnějších typů sítí – institucionálních, komunikačních, rodinných. Není tedy náhodou, že se na počtech současných imigrantů významně, ne-li v největších počtech podílejí obyvatelé právě z těch oblastí Ukrajiny, ze kterých k nám již v minulosti migrovaly předešlé generace⁸.

Institucionální sítě se během padesáti let komunismu zpřetrhaly a ani významnost komunikačních sítí v „glokalizované“ Evropě nemá smysl přeceňovat, spíše je nutné brát v úvahu relativní geografickou blízkost, která snižuje náklady na dopravu a šetří čas. Koneckonců, Praha je pro západní regiony Ukrajiny blíže než Kijiv. Jako nejvýznamnější se jeví přetrvání komunitních vazeb. Během třiceti let trvající migrace za první republiky, se vytvořily příbuzenské vztahy spojující občany naší země a Ukrajiny. Minulý režim, omezující svobodný pohyb, tyto rodinné svazky významně narušil, ale nemohl je úplně zničit. Zejména z počátku 90. let, kdy se migrační systém znovu ustavoval, byl tento typ sociálního kapitálu pro imigranty velmi výhodný. Počty lidí, kteří využili rodinných vazeb, nejsou samozřejmě známi, ale pravděpodobně nebyly nijak významné. Nelze opominout existenci Ukrajinské menšiny jako takové: nově přichozí imigranti se obraceli nebo byli kontaktováni usazenými krajanů i bez opory v příbuzenských svazcích. V poslední době se začínají v současné migraci angažovat i krajaňské organizace. Vydávají informační brožury, chystá se právní poradenství. Celkově lze však intenzitu kontaktů mezi novou a starou migrační vlnou považovat za slabou a ze strany usazených Ukrajinců lze jejich vztah ke krajanům charakterizovat jako chladný odstup (viz Leontieva).

Společná historická minulost se podílela na institucionalizaci současné migrace spíše jiným způsobem než ustavením sítí. Zkušenost migrace předchozích generací dala vzniknout obecně sdílenému vědění a vzorcům jednání, původně zakořeněných jen v určitých ukrajinských lokalitách. Toto vědění a jednání je vtěleno do jedné z mnoha možných reprodukčních ekonomických strategií tamního obyvatelstva: jako vhodný způsob obstarání zdrojů se mezi jinými jeví i dočasný nebo trvalý odchod do zahraničí - a Česká republika je jednou z uvažovaných destinací. V Ukrajinské společnosti, resp. v některých oblastech, zejména v západní části země existuje to, co Massey pojmenoval jako *kulturu migrace* (Massey, Goldring and Durand 1994). Kultura migrace odchod do zahraničí ve společnosti normalizuje jako běžnou životní strategii. Poskytuje sociálním aktérům schémata a vzory a tak činí pravděpodobnost migrace větší, než ve společnostech, kde přítomná není.

Pro pochopení migrace proudící do České republiky, je podstatná existence této kultury ve specifických horských oblastech západní Ukrajiny, shodou okolností těch, které byly domovem značného počtu prvorepublikových imigrantů. Tam je tradice dočasných i trvalých odchodů do zahraničí zakořeněna velmi hluboko, protože trvá -v podstatě bez přerušení- po mnoho generací. Tato praxe má svůj ekonomický důvod v relativně hustém osídlení oblastí s omezenými zdroji: konkrétně je to problém s málo úrodnou půdou a problém malého počtu pracovních příležitostí. Dočasná pracovní migrace umožňovala v těchto oblastech i nadále žít nemalému počtu rodin. A tedy i tento problém reprodukovat.

Po vzniku SSSR lidé z těchto oblastí odcházeli pracovat do všech koutů sovětské říše, zejména do Ruska, na Sibiř a na Kavkaz. Kvůli solidním příjmům se nezdědka těšili ze slušného životního standardu. V éře sovětského svazu se již nejednalo o holé přežití v drsných horských podmínkách, ale spíše o sociální prestiž, statut - o jeho pozvednutí nebo zachování.

⁸ Toto tvrzení lze s konečnou platností potvrdit nebo vyvrátit jedině po uvolnění statistik z ministerstva zahraničních věcí, případně ministerstva vnitra. Podobný závěr o regionálním původu většiny ukrajinských imigrantů učinili i Keriková(1994) a Bedzir(2001). I nereprezentativní statistiky z výzkumů D.Drbohlava (1997,2000) tuto naši domněnku podporují. Také v interview sami Ukrajinci tuto domněnku vyslovují.

Domácí samozásobitelství kombinované s dočasnou migrací za práci je ekonomická strategie, která se v horských a sousedících oblastech Ukrajiny rozvinula v předchozích generacích a po rozpadu Sovětského svazu došlo k jejímu masovému rozšíření i mimo tyto regiony.

Mezi kulturními vlivy, které podněcují odchod Ukrajinců právě do České republiky, můžeme kromě kultury migrace připočítat i jazykovou příbuznost. Znalost jazyka v cizím prostředí, je formou kulturního kapitálu, který lze nepřímou „směnit“ za peníze. Při rozhovorech Ukrajinci český jazyk označovali za méně srozumitelný, než slovenštinu či polštinu. Přesto je to ale pro ně jazyk, kterému alespoň zčásti rozumějí díky společnému základu. Někteří Ukrajinci považují základní osvojení češtiny za relativně jednoduché, zvládnutelné v horizontu několika měsíců.

Naopak nesrozumitelnost neslovanských jazyků uváděli Ukrajinci také jako jeden z důvodů, proč si za svůj cíl nevolí geograficky bližší Maďarsko, či státy západní Evropy, kde jsou výdělků vyšší.

Ekonomická situace na Ukrajině

Ukrajina se potýká v masovém měřítku s chudobou a s nezaměstnaností. V devadesátých letech dosahovala nezaměstnanost úrovně 50-60%, přestože v oficiálních statistikách byla její existence popírána a po velmi dlouhou dobu byla uveřejňována čísla odpovídající míře přirozené nezaměstnanosti.

Jestliže se chudoba v roce 1989 týkala dvou procent Ukrajinské společnosti, pak podle stejných měřítek dosahovala o deset let později úrovně 65%. Hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele dokonce dosahoval v některých letech úrovně HDP zemí tzv. třetího světa (Bedzir2001)⁹.

Předchozí ukrajinské vlády, až do tzv. Oranžové revoluce, neschopná s nezaměstnaností a s chudobou jakkoliv bojovat, se zmohly pouze na jejich popření či bagatelizaci. Tím si ovšem samy dobrovolně uzavřely dveře k tomu, jak se s nimi aktivně vypořádat.

Oprávněně se lze domnívat, že masovou emigraci obyvatelstva Kučmův režim částečně přivítal a to z několika důvodů. Sociální systém na Ukrajině je minimalistický a nedokáže pokrýt všechny potřeby obyvatel. Druhým faktorem je příliv peněz do Ukrajinské ekonomiky, pocházející z migrace. Po rozkradení miliard dolarů ze zahraničních investic postupně příliv peněz ze zahraničí rapidně poklesl. Nakonec se největšími investory stali právě migranti, kteří každoročně pošlou nebo přivezou na Ukrajinu několik desítek bilionů dolarů. Např. v roce 2000 byla tato suma několikanásobně vyšší, než státní rozpočet. (Keryk 2004)

⁹ Tyto údaje nemusí být spolehlivé, protože významná část z rodinných příjmů mnohdy nepochází z oficiální ekonomiky (viz dále). Uveřejňování neoficiálních příjmů, může být obyvateli chápáno jako ohrožující, protože by mohli vést ke zvýšené snaze státu je zdanit.

New Economics of Migration - migrace jako individuální i rodinná strategie

Pro analýzy pracovních migrací jsou běžně používány především ekonomické teorie. Jejich vysvětlovací potenciál je v této oblasti poměrně silný, naráží však na některé limity.

Redukcionismus ekonomických přístupů k analýze migrace lze překonat tím, že zohledníme i mimoekonomické vlivy (např. výše zmíněné kulturně-historické souvislosti). Dále je třeba jednání aktérů v analýzách interpretovat i ve vztahu k významným institucím, které strukturují jejich jednání a běžně přesahují schopnosti individuů je nějak ovlivnit, popřípadě nejsou ani v kalkulacích aktérů explicitně reflektovány. Mám na mysli např. segmentaci trhu práce, právní prostředí, sociální stereotypy o imigrantech atd.

V našem výzkumu se ukázalo, že tzv. teorie nové ekonomie migrace má pro vysvětlení některých jevů několik přínosných podnětů, osvětlujících jednání imigrantů a proto je zmíníme¹⁰:

1) Migrace jako rodinná strategie

I když migrují převážně individua, nikoliv celé rodiny, ukazuje se, že rozhodnutí zda migrovat nebývá ve většině případů činěno izolovaně, jak předpokládá klasický radikální individualismus ekonomických teorií. Rozhodování probíhá spíše v rámci primárních sociálních sítí, nejčastěji tedy uvnitř (nejen nukleární) rodiny, popřípadě domácnosti. Stejně závěry lze učinit i v případě Ukrajinských imigrantů¹¹. Chod leckterých domácností s dětmi by bez dohody s prarodiči byl krajně obtížný, takže do vyjednávání bývají někdy zapojeni i ostatní příbuzní.

Další oblastí, kde se výrazně projevuje vliv instituce rodiny na migraci, jsou sociální sítě. Do zahraničí se např. vydávají příbuzní společně, pokud ne, vypomáhají si sdílením sociálního kapitálu v podobě vhodných kontaktů na zaměstnavatele, ubytování atd.

Významným typem migrace, založeným přímo na rodinných svazcích, je migrace „řetězová“. Ta se realizuje na základě institutu sloučení rodiny, který umožňuje získat trvalý pobyt nejbližším příbuzným v případě, že někdo z rodiny již získal státní občanství v cílové zemi. Tento typ migrace se významně ovlivnil zformování velký komunit imigrantů v západní Evropě po druhé světové válce (Castles and Miller 1998, Castles and Davidson 2000). I v České republice se nejvýznamněji na počtech Ukrajinců s trvalým pobytem podílejí ti, již tento status dostali právě na základě právní instituce sloučení rodiny. Ti, kteří trvalý pobyt získali na základě dlouhodobé přítomnosti v ČR, tvoří menšinu.

2) Zdůraznění role relativní deprivace

Absolutní chudoba bývá při analýzách ekonomicky podmíněné migrace chápána jako jeden ze základních podnětů, který pozitivně motivuje k odchodu do zahraničí. Na druhou stranu existuje mnoho regionů, kde chudoba ve své absolutní podobě přítomná není, přesto jsou významným zdrojem imigrantů. Nová ekonomie migrace se proto snaží migrační jednání zasadit do kontextu lokálních, tedy relativních, sociálně ekonomických podmínek a říká: roste-li příjem okolních domácností – a je jedno zda-li v souvislosti s migrací či jinými ekonomickými aktivitami - objevuje se snaha ostatních domácností v dané komunitě udržet si stejný statut. A právě migrace může být řešením.

¹⁰ Shrnující přehled nejen o této teorii viz Massey (1993)

¹¹ Viz také Wallace (2001).

Pro náš výzkum je tato teze přínosná, protože přispívá, spolu s konceptem kultury migrace, k vysvětlení dynamiky a udržování migrace. Za deset let, od roku 1994 do roku 2004 se počet Ukrajinců v České republice podle oficiálních statistik téměř zpětinásobil: ze 14000 na 78000 (Cizinci...2004). Toto zvýšení, podle našeho názoru, souvisí především se čtyřmi okolnostmi:

- s pokračováním ekonomické krize na Ukrajině
- s ustavením kultury migrace i v ostatních regionech Ukrajiny
- s institucionalizací migračního systému, což v důsledku znamenalo snížení rizik s migrací spojenými
- a také nakonec souvisí s relativním propadem životní úrovně těch domácností, které se na změněné a nepříznivé ekonomické podmínky neadaptovaly přijetím nějaké nové, alternativní strategie, které se během ukrajinské ekonomické krize naplno rozvinuly. Vůči domácnostem, které tak učinily, se jejich ekonomický status a s ním spojená prestiž snížila. Zkušenost statusového propadu tak zafungoval jako jeden z podnětů, proč migrovat¹².

Zároveň nás teze o významu relativní deprivace - spolu se sesbíranými poznatky - inspirovala k zformulování dalšího závěru. Referenčním rámcem, skrze nějž aktéři vnímají svoji deprivaci, nemusí být pouze lokální komunita. V případě Ukrajinců je zcela jistě důležitým standardem, kterým subjektivně posuzují svou životní úroveň, jejich vlastní biografie. Vzpomínky na „lepší časy“.¹³ O výrazném propadu životní úrovně miliónů obyvatel Ukrajiny jsme již hovořili.

Postavení Ukrajinců na trhu práce

V předchozích řádcích jsme se pokusili vysvětlit, proč Ukrajinci do České republiky migrují. Druhá půlka statě se bude věnovat tomu, jak systém ukrajinské pracovní migrace funguje a jaké mají imigranti postavení na trhu práce - což jsou dvě strany téže mince.

Nejpřílehlavějším termínem označujícím postavení Ukrajinců u nás, je *marginalizace*. Marginalizace znamená omezení plnohodnotné participace na trhu práce. Důsledkem je zatlačení do méně výhodných či vyloženě nevýhodných pozic, v horším případě i dlouhodobé vytlačení z této ústřední sociální instituce. Nejčastěji se týká lidí s nízkou nebo žádnou kvalifikací, zdravotně postižených, žen s malými dětmi, starých lidí, příslušníků etnických menšin a imigrantů [viz Sirovátka 1997].

Nepochybně se týká i Ukrajinců, pracujících v ČR. Svědčí o tom několik okolností:

- jejich pohyb na pracovním trhu je regulován předpisy souvisejícími se zaměstnáváním cizinců a na rozdíl od domácí populace, jsou jejich aktivity zákonem více omezeny
- v důsledku toho velká část imigrantů nemá v ČR legální pobyt, tudíž nemá ani práva, která jsou cizincům s legálním pobytem přiznána
- většina z Ukrajinců, kteří zde legálně pobývají, nejsou regulérně zaměstnáváni, nejsou v postavení řádných zaměstnanců ale pracují na základě živnostenských listů. Jedná se o instituci tzv. „Švarc-systému“. Vlastníci živnostenských listů jsou pro zaměstnavatele levnější, nejsou však zákonem chráněny tak jako zaměstnanci, musí si sami hradit pojistné a musí si vést daňové účetnictví (viz také další text).

¹² Soutěživost domácností o udržení či zvýšení sociálního statusu motivovala některé Ukrajince k tomu, aby do zahraničí emigrovali, i když byl jejich příjem z místních zdrojů daleko větší, než činí regionální průměr

¹³ V rozhovorech se tento motiv objevil téměř vždy, zatímco kalkulace s vlastním statusem ke svému okolí explicitně ani jednou. Je pochopitelné, že lidé neradi mluví o svých prohrách či závistí.

⁵ Naše vysvětlení je částečně rekonstrukcí postavenou ze vzpomínek imigrantů, z rodinných vyprávěních, která se tradují

Pro Ukrajince je charakteristická velmi silná závislost na zaměstnavateli, který má díky tomu větší potenciál hájit své zájmy – postavení legálních i nelagálních imigrantů pracujících na základě víz, není rovnoprávné, resp. je výrazně horší než u českých zaměstnanců.

Marginalizace Ukrajinců se dále projevuje tím, že jsou odsunuti na tzv. sekundární trh práce. Ten se od primárního trhu práce liší nestabilními pracovními místy, velmi omezenou možností kariéry, nižšími mzdami, většina míst má malou společenskou prestiž a často nevyžadují kvalifikaci (Mareš 1998) ¹⁴.

Teorie duálního pracovního trhu (dual-labour market theory), se snaží vysvětlit proč se imigranti většinou uplatní právě na tomto segmentu. Strukturální příčiny exkluze imigrantů z primárního trhu práce podle Pioreho (1979) souvisí s logikou fungování rozvinutých průmyslových ekonomik, ve které je přímo zakódovaná potřeba levné pracovní síly, kterou nejlépe uspokojují právě imigranti. Proč tomu tak je, na to odpovídají tyto okolnosti:

- O zaměstnání na sekundárním trhu práce není v domácí populaci pochopitelně velký zájem. Ani dlouhodobě nezaměstnaní, o ně příliš neusilují a často raději volí jiné strategie (viz např. Syrovátka 1997). Zvýšit atraktivitu zaměstnání s malou prestiží pomocí navýšení mezd, není jednoduché. Ve společnosti totiž existuje představa o stratifikaci příjmů právě podle prestiže zaměstnání. V okamžiku, kdy dojde k růstu mezd v neprestižních oborech, zaměstnanci z jiných oborů, kteří se ocitnou ve stejné příjmové skupině začnou požadovat zvýšení svých mezd. V důsledku by to mohlo znamenat nekontrolovatelné roztočení inflační spirály, tedy nastartování strukturální inflace. Proto ani stát ani zaměstnavatelé nemají motiv mzdy zvyšovat

-Další důvod nedostatku domácí pracovní síly pro zaměstnání na sekundárním trhu práce souvisí se socio-demografickou změnou. Dříve byly k dispozici děti a ženy, status a role obou těchto skupin se ale změnil, zejména v poválečných letech.

- Imigrantům jsou proto tato místa nejnáze dostupná, protože je o ně trvale malý zájem

-Referenčním rámcem statusu imigrantů není hostitelská společnost, proto je pro ně snazší málo prestižní místa přijmout .

-Imigranti, kteří pobývají dočasně, jsou ochotni pracovat i za poměrně nízké mzdy do chvíle, kdy jsou stále ještě schopni ušetřit z příjmů obnos, který považují subjektivně za dostatečný. Subjektivně interpretované ekonomické rozdíly mezi cílovou a vysílající zemí jsou posledním podstatným strukturálním faktorem, který zatlačuje imigranty na sekundární trh práce a napomáhá významně jeho reprodukci.

Postavení cizinců na našem na trhu práce se odvíjí i od xenofobie, která se prakticky uplatňuje jako diskriminace. Diskriminace se projevuje především tím, že cizinci mají obtížný přístup k lepším pracovním místům, stejná úroveň kvalifikace nedostačuje pro získání odpovídajícího zaměstnání nebo jsou za stejnou práci placeni méně než nediskriminované skupiny (Syrovátka 2002). Všechny tři charakteristiky bezezbytku pro Ukrajince platí, některé se odvíjejí od diskriminace vtělené do zákonných norem, jiné jako přímá diskriminace ze strany českých občanů. Jejich postoj k Ukrajincům je dlouhodobě málo příznivý. Podle výzkumů veřejného mínění se Ukrajinci řadí mezi nejméně oblíbená etnika ¹⁵.

¹⁴ Podle statistik (Horáková 2004) polovina zaměstnaných cizinců ze zemí bývalého SSSR, mezi nimiž Ukrajinci jednoznačně převažují, pracuje v zaměstnáních která nevyžadují kvalifikaci, dalších třicet procent pracuje v profesích, které vyžadují výuční list.

¹⁵ Viz výsledky šetření Centra pro výzkum veřejného mínění na www.cvvm.cz

Strategie na trhu práce a klientský systém

Tato stať nemůže nabídnout rozbor konkrétních typů strategií, těm bude věnován samostatný text, který je nyní v přípravě. To co nabízíme je stručný pohled na logiku fungování Ukrajinské pracovní migrace a konceptuální aparát, který se nám zdá pro její rozbor vhodný a může být snad uplatněn i pro studium jiných pracovních migračních pohybů.

Strategie na trhu práce jsou podle Sirovátky (2002: str.63)

„... výsledkem konfrontace *požadavků trhu práce, možností*, jež trh práce nabízí, *kapitálů*, jímž (potenciální) pracovníci disponují, a *vzorů jednání*, jimiž jsou ovlivněny“¹⁶.

Požadavky trhu práce souvisí s tím, o čem jsme psali v předchozí kapitole, tedy se segmentací pracovního trhu a poptávce po levné pracovní síle.

Možnosti, které trh práce nabízí, jsou v případě imigrantů silně ovlivněny právním prostředím. Chce-li být Ukrajinec zaměstnán v ČR, musí si v první řadě obstarat pracovní povolení a vízum. Pracovní povolení je vázáno na jedno konkrétní pracovní místo, o které dlouhodobě neprojeví zájem žádný z českých občanů. Pokud cizinec práci ztratí, nebo si chce najít jinou, musí si obstarat nové pracovní povolení. Pro Ukrajince to znamená, že jsou pod neustálou kontrolou úřadů práce a jejich svoboda při hledání pracovního místa je značně omezena.

Z tohoto důvodu se snaží Ukrajinci na náš pracovní trh pronikat i jinými způsoby. Buď rezignují na složitý systém vyřizování pracovních víz a přicestují jako turisté popřípadě si prošlá víza po roce neobnoví.

Nebo si namísto pracovních povolení obstarávají živnostenské listy a stávají se podnikateli. Ze zákona je podnikání cizinců omezeno mnohem méně, v podstatě mají stejná práva a povinnosti jako čeští podnikatelé. Pro vstup na trh práce a flexibilní pohyb na něm je tedy status podnikatele pro cizince výhodnější. Problém spočívá v tom, že pak nemají práva ani právní ochranu zaměstnanců, byť jimi mnozí fakticky jsou – a z toho důvodu je jejich pobyt v ČR vlastně nelegální. Jak píše Sirovátka na jiném místě (ibid 1997: 42): „Marginální pozice produkují marginální strategie“ což v důsledku znamená „přijetí relativně nízké placených zaměstnání a/nebo aktivity v šedé ekonomice“.

Odlišná struktura *kapitálů*¹⁷ charakterizuje dispozice imigrantů a diferencuje jejich strategie z hlediska mikroúrovně. Je to výchozí konceptuální rámec pro interpretaci individuálních strategií v daném poli nabízených možností pravidel.

Sociální kapitál má podobu kontaktů - „přístupových bodů“ do systému migrace skrze osoby, které v něm již participují. Má významný vliv na to, zda a jakou práci bude imigrant vykonávat.

Velikost vlastněného *ekonomického kapitálu* činí některé důležité služby v systému migrace více nebo méně dostupnějšími nebo nutnými. Významně např. rozhoduje o tom, zda-li migrant využije služeb zprostředkovatelů. Výše příjmů imigranta v hostitelské má vliv také na to, zda-li imigranti budou volit strategie legální nebo nelegální.

¹⁶ Kurzíva Nekotjak

¹⁷ Více o jednotlivých typech kapitál viz Bourdieu (1986, 1998)

Kulturní kapitál má v systému migrace především podobu znalostí jazyka a vědění - vlastnictví informací např. o zákonech, situaci na trhu atd. V přeneseném významu zahrnuje i kvalifikaci.

Symbolický kapitál má především formu pověsti (repute), které se těší jeho nositel ve vlastní komunitě i v hostitelské společnosti. Ve vlastní komunitě jde především o spolehlivost zaměstnanců a serióznost zprostředkovatelů. Ve vztahu k domácí populaci lze mluvit spíše o negativním symbolickém kapitálu. Jeho nositele lze zjednodušeně popsat jako lidi, kteří se těší v daném společenství špatné pověsti. O negativním vztahu České populace k Ukrajincům jsme se už zmínili.

Konvertibilita kapitálů v praxi znamená, že v rozvinutém a institucionalizovaném systému ukrajinské pracovní migrace lze složení kapitálů vzájemně směřovat a kompenzovat jejich nevhodnou strukturu. Protože většina zájemců o pracovní migraci nemá vhodnou strukturu všech kapitálů, využívají služeb tzv. klientů – zprostředkovatelů.

Využití klienta je hlavním *vzorem jednání* v systému pracovní migrace mezi naší zemí a Ukrajinou. Jen menší část Ukrajinců v dnešní době přijíždí do České republiky tzv. „na přímo“ a pomoci klienta nevyužívají.

*Klientský systém*¹⁸

Klient mívá legální firmu, často oficiálně zaměřenou na zprostředkování zaměstnání. Jádrem jeho činnosti je upokojující nabídka a poptávky na trhu práce. Nábor Ukrajinců je prováděn buď formou inzerátů nebo prostřednictvím neformálních sítí.

Klient může zajistit přepravu a ubytování. Je také běžné, že se stará o vybavení příslušných dokumentů, takže imigrant nemusí přijít s českými úřady téměř do styku. Imigranti nemusí vyjednávat ani se zaměstnavateli, protože podmínky předem dohodne klient. Ten může fungovat i jako „banka“ a náklady spojené s migrací uhradí. Půjčku imigrant splatí postupně ze svých příjmů.

Není neobvyklé, že klient přebírá i mzdy a předá je svým lidem až po odečtení svých nákladů a zisku. Imigranti běžně obdrží okolo padesáti procent z původní mzdy. Klient z vybraných peněz hradí zaměstnancům:

- pojištění
- úplatky pro ukrajinskou mafii, která obvykle vybírá okolo 30 USD za každého zaměstnance každý měsíc¹⁹;
- nájemné za ubytování
- splátky dluhů v případě, že se zaměstnanec u klienta zadlužil

Jak je patrné, klient může fungovat jako patron, který kromě odpracovaných hodin, obstará za imigranta téměř vše. Klientský systém tedy zmenšuje kapitálovou náročnost mezinárodní migrace a snižuje riziko neúspěchu. V důsledku zvyšuje pravděpodobnost, že migrace bude zvolena jako individuální či rodinná strategie při řešení ekonomických potíží²⁰.

¹⁸ Slovo klient má matoucí význam, protože je to osoba, která služby imigrantům nabízí. Označení se netýká vztahu imigrant – zprostředkovatel (klient), ale vztahu zprostředkovatel (klient) – mafie. Klient je ovšem eufemismem, zastírajícím pravou povahu vztahů mezi mafii a jejími „klienty“. Hlavní službu, kterou mafie vnucují je „ochrana“. Jedná se tedy o vydírání, klasickou činnost mafií, tzv. „racket“.

¹⁹ Nezamýšleným důsledkem klientského systému je to, zvyšuje efektivitu vybírání poplatků, protože mafie nemusí hledat jednotlivé zaměstnance. Postačí ji, když kontaktuje klienty.

²⁰ Domníváme se, že zavedení vízových povinností pro Ukrajince na konci devadesátých let postavení klientů upevnilo, protože významně zvýšilo nároky na vlastnění kulturního, sociálního i ekonomického kapitálu kvůli vyřizování víz a pracovních povolení, kvůli finančním nákladům s tím spojených a také kvůli omezení pohybu na trhu práce, který předpokládá mít pracovní místo zajištěné předem

Závěr

Výzkum pracovní imigrace Ukrajinců do České republiky by neměl být založena pouze na ekonomických faktorech, jakými jsou nezaměstnanost, rozdíly ve mzdách a v HDP. K tomuto závěru jsme došli na základě analýz historického kontextu ukrajinské migrace a interpretací rozhovorů s imigranty.

Postavení Ukrajinců na Českém trhu práce je podobným jako postavení jiných imigračních skupin v ostatních zemích. Je tedy zřejmé, že je nevýhodné postavení cizinců na trhu práce výrazně ovlivněno i faktory, které nesouvisí s jejich individuálními vlastnostmi. Je nepochybné, že velkou roli hraje diskriminace, založená na xenofobii a moci dominantní skupiny. Toto vysvětlení ale samo nepostačuje a musíme hledat příčiny marginalizace a sociální exkluze cizinců-pracovníků také ve struktuře a potřebách ekonomického systému kapitalistických společností.

V poli strukturálních podmínek a institucí, jsou pak v kombinaci s kapitálem imigrantů aktivně vytvářeny různé typy strategií. Ty jsou často v konfliktu se zákonem, ale domníváme se, že nelegální praktiky mají své kořeny v první řadě v systematickém znevýhodnění imigrantů restriktivními opatřeními.

Zatím nic nenasvědčuje tomu, že by se měla zkušenost ČR s dlouhotrvající pracovní migrací lišit od zkušeností ostatních cílových zemí. To je jeden z důvodů proč můžeme předpokládat, že počet usazených Ukrajinců v ČR i nadále poroste. Proto by tématem výzkumů v budoucnu mělo být to, zda-li marginalizace Ukrajinců-cizinců na trhu práce negativně neovlivňuje postavení Ukrajinců-českých občanů.

Bedzir, V. 2001. „Migration from Ukraine to Central and Eastern Europe“. Pp. 277-292 in *Patterns of Migration in Central Europe*, eds. by C. Wallace, D. Stola. Basingstoke: Palgrave.

Bourdieu, Pierre. 1986. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.

Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Brettel, C., B. 2000. „Theorizing Migration in Anthropology. The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalspaces“. Pp. 97-136 in *Migration Theory. Talking Across Disciplines*, eds. by C. B. Brettell, J.F. Hollifield. London: Routledge.

Castles, S., Davidson, A. 2000. *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. London: MacMillan Press.

Castles, S., M.J. Miller. 1998. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: The Guilford Press.

Cizinci v České republice. (available on :www.czso.cz/ciz/cizinci.Nsf/i/datove_udaje_pocet_cizincu).

- Drbohlav, D. 1997. Imigranti v České republice (s důrazem na ukrajinské pracovníky a „západní“ firmy operující v Praze. Praha: Př.f. UK.
- Drbohlav, D., E. Janská, P. Šelepová. 2000. Ukrajinská komunita v České republice. Praha: Př.f. UK
- Horáková, M. 2004. Reakce České republiky na migraci v rozšířené Evropské unii. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Keryk, M. 2004. Labour Migrant: Our Savior or Betrayer? Ukrainian discussions concerning labour migration. Lviv (available on: www.migraceonline.cz).
- Mareš, P. 1998. Nezaměstnanost jako sociální problém. Brno: Sociologické nakladatelství.
- Markus, V. 1994. „Ukrainians in the Czech and Slovak Republic“. Pp. 147-156 in *Ukraine and Ukrainians throughout the World: The Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora*, ed. by A.L. Pawliczko. Toronto: University of Toronto Press.
- Massey, D. S., et al. 1993. "Theories of International Migration. A Review and Appraisal". *Population and Development Review* Vol. 19(3): 431-466.
- Massey, D. S., L. Goldring, J. Durand. 1994. "Continuities in Transnational Migration: an Analysis of Nineteen Mexican Communities." *American Journal of Sociology* vol. 99 (5) 1492-533.
- Okolski, M. 2001. „Incomplete Migration: a New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants“. Pp. 105-128 in *Patterns of Migration in Central Europe*, eds. by C. Wallace, D. Stola. Basingstoke: Palgrave.
- Pawliczko, A.L. 1994. „Ukraine and Ukrainians throughout the World: An Overview“. Pp. 3-33 in *Ukraine and Ukrainians throughout the World: The Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora*, ed. by A.L. Pawliczko. Toronto: University of Toronto Press.
- Piore, M., J. 1979. *Birds of Passage. Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sirovátka, T. 2002. „Možnosti a strategie nezaměstnaných při hledání práce“. Pp. 63-76 in *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, ed. by T. Sirovátka. Brno: Georgetown.
- Sirovátka, T. 1997. *Marginalizace na pracovním trhu: příčiny diskvalifikace a selhávání pracovní síly*. Brno: Masarykova univerzita.
- Wallace, C., D. Stola (eds.) 2001. *Patterns of Migration in Central Europe*. Basingstoke: Palgrave.

<http://www.cvvm.cz>

Zilynskyj, B. 1995. Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917 - (1945) 1994. Praha: X-Egem.